

Уявлення про державу в «Синописі Київському» 1674 року

Шалашна Н. М., Донбаський державний педагогічний університет

В статті здійснено аналіз тексту одного з ключових історичних творів кінця XVII ст. – «Синопису», виданого в Києво-Печерській лаврі. Аспектом аналізу виступали державницькі уявлення, які поділяв автор цього твору. З'ясовано, що в творі наявна чітко усвідомлена автором концепція ідеальної держави, що включала розкриття сенсу буття державного організму, його трансцендентного виправдання, обґрунтування найкращої форми державного правління, висвітлення належних стосунків між світською та церковною владою, опис системи прав та обов'язків володаря й підданих, формулювання категорій політичної нації, ідеального правителя. Простежено, яким чином в тексті історичного твору вказана теоретична концепція розкривалась автором на конкретному історичному матеріалі.

Було встановлено, що теоретичними витоками наявної в тексті «Синопису» концепції держави виступала сформована українськими православними інтелектуалами протягом кінця XVI – першої половини XVII ст. теорія української суверенної держави, переважно в тому її варіанті, який розроблявся в науковому колі Києво-Могилянського колегіуму. Відзначено суттєві відмінності, які характеризують уявлення про державу автора «Синопису» та полягають у переході від демократичного розуміння держави як добровільного об'єднання громадян до розуміння держави як могутньої імперії з абсолютистською формою правління.

Визначено, що в тексті «Синопису» наявні витoki концепції освіченого абсолютизму, яка була характерною для українських філософів у XVIII ст. Зокрема, обґрунтовується абсолютне самодержавство як найкраща форма правління, політична суб'єктність визнається виключно за самодержцем, політичною нацією окреслено вищу знать. З'ясовано, що автор «Синопису» жодним чином не відмовляється від ідеї політичного суверенітету України, натомість намагається обґрунтувати позитивне значення її інтеграції з Росією, яке полягає в тому, що за Київською митрополією визнається провідна духовна роль в майбутній спільній державі, а церква має вирішальний вплив на діяльність монарха.

Ключові слова: українська ранньомодерна нація; православна церква; теорія державності; Київська митрополія; І. Гізель; освічений абсолютизм; суверенітет

Views about the state in the «Kiev Synopsys» 1674

Shalashna N. M., Donbass State Pedagogical University

The purpose of the study was to analyze the content and structure of representations about the state in one of the key historical works of Ukraine in the late 17th century – «Synopsis», which was published in the printing press of the Kyiv Pechersk Lavra in 1674, and subsequently expanded in 1678 and 1680. The relevance of this theme is determined by the fact that «Synopsis» was the final result of the development of Ukrainian historiography of the early modern era, as well as the influence that this text had on the development of Ukrainian culture of the XVIII century. As a result of the analysis it was found that in the text «Synopsis» there is a clearly formulated concept of the state, which was covered in the theoretical aspect and was used to study specific historical events.

The study found that the author of «Synopsis» relied in his ideas about the state on the concept developed by the Ukrainian Orthodox intellectuals, which included the categories of the essence of the state as a political entity, an ideal state structure, a political nation, a system of relations between the ruler and subjects, and the role of the church in the state. Comparison of this theory with the text «Synopsis» has allowed to reveal a number of common and distinctive points. It has been found that the central idea of the state concept of the Ukrainian Orthodox clergy in the concept of the author of «Synopsis» has not changed and is to recognize Kiev as the spiritual center of all Orthodox lands and the transcendental justification of the existence of the Ukrainian state. Also, the common feature is the unconditional recognition of the sovereignty of Ukraine in all its ethnic boundaries and understanding of its people as an ethnic and confessional community. The comparative analysis allowed us to conclude that the state theory contained in Synopsy has a number of distinctive features in comparison with those ideas that existed among the Ukrainian spiritual elite at the end of the 16th – in the first half of the 17th centuries. The main differences are the indisputable recognition of the absolute monarchy as an ideal of the state system, providentialism, the refusal of the political subjectivity by the population and the

recognition of political rights only by the autocrat, the positive perception of the integration of the Ukrainian Cossack state into the Moscow kingdom, the theory of the church as supreme power in the state.

It is established that a number of provisions of state theory embodied in «Synopsis» can be understood as the origins of the philosophical and political concept of enlightened absolutism, which was subsequently elaborated by Prokopovich and had a significant influence on the formation of the state ideology of the Russian Empire in the first half of the XVIII century. It was found out that the author of Synopsis actively supports the idea of political integration of Ukrainian lands with the Moscow kingdom, but defends the independence of the Kyiv Metropolitanate and the priority of spiritual power over secularism.

Keywords: *Ukrainian earlymodern nation; orthodox church; concept of the state; Kyiv Metropolia; I. Gisel; enlightened absolutism; sovereignty*

Представления о государстве в «Синописе Киевском» 1674 года

Шалашна Н. М., Донбасский государственный педагогический университет

В статье осуществлен анализ текста одного из ключевых исторических произведений конца XVII века – «Синописа», изданного в Киево-Печерской лавре. Аспектом анализа выступали представления о государстве, которые разделял автор произведения. Выяснено, что в тексте наличествует четко осознанная автором концепция идеального государства, которая включала раскрытие смысла бытия государственного организма, его трансцендентного оправдания, обоснование лучшей формы государственного управления, освещение надлежащих отношений между светской и церковной властью, описание системы прав и обязанностей властителя и подданных, формулирование категории политической нации, идеального правителя. Прослеживается, каким образом в тексте исторического произведения указанная теоретическая концепция раскрывалась автором на конкретном историческом материале.

Было установлено, что теоретическими истоками наличествующей в тексте «Синописа» концепции государства выступала сформулированная украинскими православными интеллектуалами на протяжении конца XVI – первой половины XVII века теория украинского суверенного государства, преимущественно в том ее варианте, который разрабатывался в научных кругах Киево-Могилянского коллегиума. Отмечены существенные отличия, которые характеризуют представления о государстве автора «Синописа» и состоят в переходе от демократического понимания государства как добровольного объединения граждан к пониманию государства как могучей империи с абсолютистской формой правления.

Определено, что в тексте «Синописа» присутствуют истоки концепции просвещенного абсолютизма, которая была характерна для украинских философов XVIII века. В частности, обосновывается абсолютное самодержавие как лучшая форма правления, политическая субъектность признается исключительно за самодержцем, политической нацией очерчена высшая знать. Выяснено, что автор «Синописа» никоим образом не отказывался от идеи политического суверенитета Украины, пытаясь обосновать позитивное значение ее интеграции с Россией, которое состоит в том, что за Киевской митрополией признается ведущая духовная роль в будущем общем государстве, а церковь имеет решающее влияние на деятельность монарха.

Ключевые слова: *украинская раннемоде́рная на́ция; правосла́вная церко́вь; теория́ госуда́рственности; Киевская митропо́лия; И. Гизель; просвеще́нный абсолюти́зм; суверени́тет*

Постановка проблеми.

XVII ст. для української ранньомодерної нації було часом активного становлення, що вимагало в тому числі теоретичного обґрунтування сутності державного устрою, поняття суверенітету, політичної нації, визначення взаємних прав та обов'язків правителя і народу тощо. Актуальним завданням виступало також осмислення національної історії та віднайдення власного місця у світовому історичному процесі. Саме з цієї причини у вказаний час активізується як козацьке літописання,

так і історичні дослідження освіченої частини суспільства, насамперед духовенства. Одним із ключових історичних творів своєї доби був «Синопис», виданий у Києві в 1674 р., автором якого значна кількість дослідників вважає І. Гізеля, проте остаточне авторство його на сьогодні не встановлено. Текст цей має надзвичайне значення для розуміння сутності державницьких теорій українських православних інтелектуалів часів становлення ранньомодерної нації. Будучи значною мірою компіляцією з попередніх творів, текст був написаний духовною особою, яка належала до наукового кола Києво-Пе-

черської лаври, тож відображає зміст уявлень київських православних ієрархів про державу в їхньому історичному становленні. Створений у Києво-Печерській лаврі та виданий із благословення її архімандрита Інокентія Гізеля, твір несе на собі вплив політичних поглядів тієї частини православного духовенства, яка обстоювала союз із Москвою. Вплив цих ідей православних ієрархів на перебіг політичних подій другої половини XVII ст. є незаперечним, тому з'ясування змісту державної теорії автора «Синопису» видається актуальним.

Українські православні інтелектуали в другій половині XVII ст. не лише розробляли філософські теорії, але й брали активну участь в політичних процесах, тому розкриття змісту їхніх уявлень про державу дає змогу краще усвідомити загальний контекст історичних подій, їх відображення в свідомості сучасників, оцінку тих або інших перспектив української державності з точки зору системи цінностей, якої дотримувалось суспільство тієї доби. Вагомий вплив, який справив «Синопис» як історичний твір на наступні покоління, дає підстави для пошуку в його тексті витоків деяких державних теорій XVIII ст.

Аналіз досліджень і публікацій.

Активна участь українського православного духовенства в політичному житті другої половини XVII ст. неодноразово була предметом вивчення вітчизняних науковців, зокрема Я. Затилюка [1], О. Крижанівського [4], С. Тарасова [7]. Так само певним чином розкривались деякі аспекти змісту державних уявлень православних інтелектуалів в працях З. Когути [3], С. Плохія [6], І. Шевченка [9], Н. Яковенко [10], авторки цієї статті [8] та ін. На сьогодні наявні також ґрунтовні дослідження «Синопису» як історичного джерела та розвідки, в яких здійснено спроби з'ясувати питання його авторства, які належать І. Жиленко [2] та Ю. Мицику [5]. Отже, як державні уявлення українського православного духовенства, так і роль «Синопису» в культурному розвитку досліджені досить ґрунтовно. Проте зміст уявлень автора «Синопису» про державу, так само як і вплив цих ідей на сучасне суспільство, а також наявні в цьому тексті витoki певних напрямів подальшого розвитку ідей про українську державність до сьогодні не вивчалися.

Метою дослідження є вивчення змісту тих уявлень про державу, які були притаманні науковцям Києво-Печерської лаври кінця XVII ст.

на основі аналізу тексту «Синопису» як ключового історичного твору, виданого в цьому науковому осередку; з'ясування спільних та відмінних рис між вже сформованою на той час українськими православними інтелектуалами концепцією державності та аналогічними уявленнями автора «Синопису»; відзначення тих положень, які здобули розвиток в теоріях українських філософів XVIII ст.

Виклад основного матеріалу.

«Синопис», уперше виданий друкарнею Києво-Печерської лаври у 1674 р., автором якого більшість сучасних науковців вважають Інокентія Гізеля (щоправда, наявні дослідження Ю. Мицика, в яких він обґрунтовує, що І. Гізель міг бути лише редактором, натомість найбільш вірогідним автором є економ Києво-Печерської лаври Пантелеймон Кохановський [5]), став свого часу одним із найбільш популярних історичних творів на території як України, так і інших слов'янських країн, передусім Росії. Витримавши протягом XVIII-XIX ст. більше 30 перевидань, будучи відомим у численних рукописних списках, цей твір, безумовно, справив суттєвий вплив на формування суспільної думки України. Важливим є значення «Синопису» ще й з огляду на те, що твір був компіляцією багатьох популярних на другу половину XVII ст. історичних творів і, в свою чергу, став джерелом для багатьох наступних українських істориків. Тобто без сумніву можна стверджувати, що викладені в «Синописі» ідеї мали значне поширення та впливали на політичну думку, історичну пам'ять і формування самоідентифікації українського суспільства. Тому для висвітлення поставленої проблеми не настільки важливо, хто був справжнім автором «Синопису», скільки факт величезного впливу цього твору на українців протягом більше ніж ста років.

Зміст «Синописа» як історичного джерела, історичні погляди його автора неодноразово були предметом дослідження, проте в будь-якому історичному творі ранньомодерної доби наявна державно-політична складова. Історіографія тих часів часто виконує функції, сьогодні властиві іншим науковим сферам. В історичному творі XVII-XVIII ст. можна знайти філософську, політологічну, морально-дидактичну, агіографічну складову. На перехресті цих напрямів думки яскраво вирізняється тематика уявлень про державу. Європейський науковець другої половини XVII ст. в якості суб'єкта історичного процесу однозначно розумів державу та волода-

ря, тому будь-яка історична оповідь обов'язково включала оціночні сентенції щодо тих або інших держав, характеристики певних форм державного правління як правильних або хибних, аналіз діяльності володарів з точки зору еталонних уявлень про політичну владу тощо. Не виключенням були й українські історики, проте для них вказаний час був дещо специфічним і вимагав ширшого теоретичного осмислення держави. Причиною були події національно-визвольної війни середини XVII ст., народження суверенної козацької держави, її союз із Московією, згодом події громадянського протистояння та іноземних інтервенцій другої половини XVII ст. – абсолютно новий суспільний досвід потребував узагальнення та оцінки, а отже виникали питання про легітимність обраного правителя, сутність політичної нації, перспективи національного суверенітету тощо.

Відповідно, за допомогою аналізу в «Синописі» можна виявити чітку й достатньо структуровану систему уявлень про державу. Ідейним підґрунтям цієї системи уявлень виступала сформована в середовищі українських православних інтелектуалів концепція держави, яка почала свій поступовий розвиток ще з кінця XIV-XV ст., коли в творах українських книжників можна побачити елементи державницьких уявлень. Завершеного вигляду ця концепція набула наприкінці XVI – в першій третині XVII ст. В історичному плані це співпало з процесом етнічної самоідентифікації українців та переходу політичного лідерства від шляхти до козацтва [10]. Політичний розвиток української нації та ідейне обґрунтування суверенітету козацької держави йшли паралельно та мали активні взаємовпливи, тому можна стверджувати, що українське православне духовенство значною мірою долучилось до творення національного суверенітету. Ключовим положенням концепції національної держави, розробленої духовенством, було, по-перше, теоретичне обґрунтування змістовного наповнення поняття власної державності – воно включало поняття держави як добровільного об'єднання громадян всіх станів, де об'єднуючим фактором є спільне переконання в єдності власних історичних витоків у часи Київської Русі та необхідності власного права на суверенітет. Назвою цієї держави закріпився термін «Русь», а її громадян – «народ руський», її територія включала всю колишню Київську Русь, а «народом руським» вважались всі православні українці. По-друге, вітчизняними книжниками, переважно з київського інтелекту-

ального кола, була сформульована ідея Києва як Другого Єрусалиму [6], що мав стати духовним центром держави та її трансцендентним обґрунтуванням на всі майбутні часи. По-третє, вагомим здобутком цієї концепції було ідейне виправдання переходу політичного лідерства від окатоличеної й полонізованої шляхти до козацтва. По-четверте, православними інтелектуалами було сформульовано уявлення про ідеального правителя, який в цілому було запозичено з філософської концепції царя-філософа давньогрецького філософа Платона. Роль такого ідеального правителя в умовах поширення функцій політичної нації за межі шляхетського стану практично на все суспільство церква залишала за собою, персоніфікуючи в особі митрополита Київського.

На час створення «Синопису» ця державна концепція була вже докладно розроблена, її зміст серйозно вплинув на ідеологію Козацької держави часів Б. Хмельницького, а протягом другої половини XVII ст. у зв'язку з виникненням у середовищі козацької старшини різних політичних орієнтацій ця теорія активно розвивалась, та було сформовано декілька її варіантів залежно від політичних уподобань її авторів – вищого православного духовенства. Залежно від того, поділяв автор ідею шляхетської республіки зразка Речі Посполитої, самодержавної монархічної влади на кшталт Московського царства або виступав за повний суверенітет України, аспекти теорії серйозно мінялись, проте її ядро у вигляді перелічених вище положень в цілому зберігалось незмінним. Таку еволюцію державної концепції можна яскраво простежити на прикладі творів видатних українських православних інтелектуалів – сучасників написання «Синопису», наприклад І. Галятовського, Ф. Софоновича, В. Ясинського, Л. Барановича, можливого автора твору І. Гізеля, а також дещо згодом С. Яворського та Ф. Прокоповича.

Серед уявлень про державу, які можна простежити за текстом «Синопису», центральне місце займає теоретичне обґрунтування сутності держави як такої та української держави зокрема. Обидві ці категорії осмислюються у порівнянні із наявною в автора концепцією ідеальної держави. При цьому конкретні форми державності в творі, як і належить історичній оповіді, змінюються з плином часу, ідеальна ж держава залишається незмінною, осмислюється в аспекті трансцендентного та імпліцитно присутня в усіх етапах становлення державності «Росії», оскільки визначає її право на буття.

В «Синописі» концепція ідеальної держави розроблена достатньо ґрунтовно, її аналіз дозволяє стверджувати, що автор хоча й має витоком своїх поглядів сформульовану київськими філософами-богословами кола Петра Могили теорію держави як всестанової етнічно-конфесійної спільноти, заснованої на добровільному об'єднанні носіїв спільних цінностей, проте дещо доповнює та видозмінює її. Натомість автор «Синопису» частково повертається до візантійської традиції, частково перебуває під впливом політичної теорії абсолютизму, яка в цей час зароджувалась в європейській філософії. Результатом творчої інтерпретації цих тенденцій та власних ідей автора є концепція чітко централізованої могутньої держави із досконалим апаратом управління, очоленої монархом-самодержцем, чия влада є абсолютною. Сенсом існування такої держави є забезпечення благополуччя підданих і, головне, забезпечення безперешкодного існування православної церкви. Буття церкви, яке відкриває можливість громадянам держави здобути спасіння безсмертних душ, виправдовує саме існування держави та абсолютну владу монарха-самодержця. Відповідно, в тексті «Синопису» на роль самодержців призначається московська правляча династія як така, що задовольняє вимогам православності й самодержавства. Заради історичного обґрунтування права цієї династії на володіння в тому числі й Україною та іншими православними землями автор «Синопису» наполегливо називає сучасну йому династію царів Московських кровними спадкоємцями князя Володимира Великого, «забуваючи», що Романови не є Рюриковичами [2, с. 15]. Проте сенсу існуванню держави, як уже йшлося, надає церква, і церкву в своїй ідеальній державі історик залишає Київську, наполягаючи, що саме вона є апостольською.

Важливою складовою державницьких уявлень київських православних ієрархів завжди виступала категорія громадян держави. Ця категорія розглядалась переважно в традиціях політичного буття Речі Посполитої, де громадянство визначалось як певна сума прав і обов'язків і було невіддільним від політичної суб'єктності. Термінологічно ця спільнота окреслювалась як «народ руський» [3]. В «Синописі», порівняно з творами попередників, робиться ще один важливий крок у напрямку теорії освіченого абсолютизму – приналежність громадян до держави визначається виключно територією проживання, а політична суб'єктність населення зводиться до

свідомого сповідання православної віри, яка освячує буття держави. Таким чином закладається ідеологічне підґрунтя під територіальні завоювання майбутньої імперії.

Ідеалом правителя для автора «Синопису», безумовно, є самодержець, чия влада є абсолютною. Саме абсолютна влада дає можливість виконати ті обов'язки, які покладаються на правителя, насамперед дбати про безпеку та добробут підданих, захищати та забезпечувати церкву [2, с. 68]. Крім того, в обов'язки правителя входить захист своєї території та її розширення заради поширення православ'я, в ідеалі, до розмірів всесвітньої православної імперії. Тут також яскраво помітний вплив візантійської концепції державності, інтерпретованої в контексті освіченого абсолютизму. Вплив ідей освіченого абсолютизму помітний також в інших завданнях, які автор «Синопису» покладає на самодержавного правителя: справедливий суд, підтримання правового порядку в державі, забезпечення добробуту та економічного процвітання [2, с. 79]; не вистачає тут лише третього з принципів освіченого абсолютизму – розвитку освіти.

Водночас автор «Синопису», ким би він не був, активно підтримував ідею самостійності Київської митрополії. У відповідному ключі він вирішує і питання стосунків між церквою та державою. Церква має надзвичайно високий статус, фактично виступаючи верховною владою не лише в духовній, але й частково в політичній сфері та легітимізуючи владу самодержця. Саме церква визначає стратегічні напрями діяльності держави, правитель зобов'язаний бути «благочинним», тобто приймати поради церкви й щедро її забезпечувати. Будь-яке діяння самодержця без санкції церковної влади є злочинним самоуправством і може виявитись фатальним для правителя та держави [2, с. 76]. В той же час певні функції церковної влади можуть бути поширені й на самодержця. Це ще не можна вважати розробленою пізніше Ф. Прокоповичем теорією «царя-первосвященника», проте деякі елементи цієї концепції вже помітні, передусім у визнанні за володарем права на поставлення вищих ієрархів, скликання церковних соборів, ініціації певних змін в адмініструванні церкви тощо [2, с. 81].

Важливим положенням теорії автора «Синопису», що неодноразово згадувалось багатьма дослідниками, є обґрунтування переходу історичної спадкоємності від Русі до Москви. Витворюючи складну етимологічну вервечку

від праотців Яфета й Мосоха, історик відзначає «оновлення» слави слов'янської під скіпетром московських самодержців [2, с. 45]. Слід погодитись з І. Жиленко в тому, що Москва для автора «Синопису» – «царственный град», проте Київ – «головний для всього народу російського» [2, с. 18]. Проте вказане положення є значно глибшим, якщо порівняти його з творами одного з більш пізніх авторів того ж київського кола Ф. Прокоповича. Те, що було започатковане в «Синописі», у творах Ф. Прокоповича знайшло своє завершення, тому варто зупинитись на цій ідеї докладніше. Ф. Прокопович докладно розробив одну з перших в Європі та, ймовірно, першу в Україні теорію цивілізації, заснованої на принципах освіченого абсолютизму [8]. В цій теорії абсолютна монархія Російської імперії виступала своєрідним інструментом для побудови ідеальної держави, духовним сенсом якої мало бути київське православ'я (в сучасному розумінні – український варіант європейської культури). Цим мріям не судилось виправдатись, проте свою ідеологічну роль теорія Ф. Прокоповича в розбудові Російської імперії відіграла. Аналіз тексту «Синопису» дозволяє стверджувати, що витоки теорії Ф. Прокоповича лежать саме тут – у творі яскраво простежується ідея використання політичної й військової сили московського самодержавства для забезпечення розквіту православної культури, витоком якої є Київ, яка у свою чергу дасть можливість «окультурити» всю державу. Так само автор «Синопису» одним із перших починає вживати назву «Россія» замість «Русь», даючи ідейну можливість розширювати державу за межі етнічних кордонів, тобто будувати імперію.

Важливою частиною державної концепції українського православного духовенства було положення про перехід ролі політичної еліти від шляхти до козацтва. Під політичною елітою при цьому розуміється та частина суспільства, яка виконує обов'язки захисту території, адміністративного управління, підтримання правової та ідейної системи держави. Оскільки окатоличена та полонізована знать вже з кінця XVI ст. практично не виконувала цих функцій для українського народу, православна церква розробляє концепцію, у якій ці завдання, а отже й статус політичної нації, переходить до козацької старшини та козацтва як стану. В інтерпретації автора «Синопису» до цих завдань додається ще один обов'язок – оборона церкви та її фінансова підтримка. Проте статусу політичної еліти за

козацтвом далекий від ідей народоправ'я історик не визнає, натомість залишає цей статус за вищою знаттю [2, с. 68]. Привілейоване становище політичної еліти легітимізується тим, що вона виконує волю Бога й церкви, при цьому воля церкви є вищою за волю навіть самодержця. В разі суперечки між світською й церковною владою знать зобов'язана підтримувати церкву [2, с. 32]. На відміну від багатьох українських філософів, автор київського «Синопису» категорично не визнає права політичної еліти змінювати навіть негідного правителя [2, с. 68]. Самодержець в його концепції є помазаником Божим і лише його волею може бути позбавлений влади.

Говорячи про державні погляди тих православних ієрархів, які здійснили політичний вибір на користь московського уряду, до яких, безумовно, належить і автор «Синопису», слід підкреслити, що вони жодним чином не відмовлялись від ідеї українського суверенітету, лише намагались її вписати в політичні реалії свого часу. Певним чином у їх теоріях народжувалась ідеологія всесвітньої православної імперії, заснованої на принципах освіченого абсолютизму, у якій Україна відігравала б роль духовного базису. З цією метою в «Синописі» Московська держава вписується в цивілізаційний контекст хрещення Русі Володимиром, проголошуючись прямою спадкоємицею Києва. Метою такого цивілізаційного зближення є надати ідеологічного обґрунтування перетворенню її на Російську імперію. Водночас у «Синописі» наполегливо підкреслюється канонічна першість Київської митрополії та пріоритет церковної влади над світською. Центральною ідеєю такої теорії є ідея Києва як «Богоспасаємого граду», «Другого Єрусалиму», який є політичним та духовним центром держави і без якого вона не може існувати. Більша частина тексту «Синопису» так чи інакше проводить цю ідею, обґрунтовуючи її чудесами київських святих, апостольським хрещенням, життями рівноапостольних князів тощо. Саме таке сакральне значення Києва визначає його місце в державній концепції «Синопису». За Москвою також визнається богообраність, але лише внаслідок здобуття її царями статусу самодержців [2, с. 44].

Висновки.

Отже, в період становлення ранньомодерної української нації складні внутрішні та зовнішні політичні обставини активізували теоретичне осмислення проблем державності. В тому числі представники духовенства, які являли собою куль-

турну еліту свого часу, мали чітко сформульовану систему уявлень про те, якою має бути ідеальна держава, яка форма правління є найкращою, в чому полягають обов'язки й права володаря та підданих. Безумовно, ці теоретичні уявлення розроблялись не умоглядно, а в застосуванні до конкретних обставин існування української держави. Відповідно, у другій половині XVII православні ієрархи мусили будувати свої державні програми залежно від перспектив інтеграції козацької держави до Речі Посполитої або Московського царства. Та частина духовенства, що дотримувалась лояльності щодо союзу з Москвою, поділяла ідеї самодержавства як найкращого способу управління. В одному з ключових історичних творів доби – «Синописі», вперше виданому в Києві у 1674 р. і згодом перевиданому у 1678 р. та 1680 р., авторство якого приписують І. Гізелю, П. Кохановському та ін., викладена саме така концепція. Важливість аналізу цього тексту визначається його величезним впливом як історичного твору на сучасників та наступні покоління до середини XIX ст. включно.

Результати аналізу дозволяють стверджувати, що автор «Синопису» в цілому дотримувався сформованої в середовищі українських православних інтелектуалів точки зору на державу як добровільне об'єднання громадян на основі спільної системи цінностей, «народу руського» як етнічно-конфесійної спільноти, історичного спадку Київської Русі та Володимирового хрещення як обґрунтування права українського народу на суверенітет. Водночас у «Синописі» наявні значні відмінності, що вказують пев-

ний напрям еволюції уявлень про державу в бік формування концепції освіченого абсолютизму. Центральними положеннями державної теорії автора «Синопису» є ідея про «Богоспасаемий град Київ», «Другий Єрусалим» як трансцендентний центр держави; абсолютну монархічну владу як найкращу форму правління, пріоритет церковної влади над світською. В якості політичної нації, на відміну від більшості попередників, що визнавали цю роль за козацтвом, автор «Синопису» визнає виключно самодержавну династію та вищу знать, яка виконує функції адміністративного та військового управління. Самодержавна влада легітимізується в цій теорії виключно авторитетом церкви, відповідно церква має всю повноту прав управління в усіх сферах політичного й духовного життя. В державних теоріях українського православно-го духовенства, що передували часу написання «Синопису», церква розумілась переважно як соборноправне добровільне об'єднання віруючих, відповідно розуміння держави наближалось до європейської концепції суспільного договору та відповідала в цілому демократичним традиціям козацтва. В тексті «Синопису» спостерігаємо зміни цієї теорії в напрямку характерної для візантійської традиції ідеї царя-первосвященника, коли певні функції церковного управління визнаються за самодержцем. Досконально ця тенденція буде втілена згодом у «Духовному регламенті» Ф. Прокоповича у вигляді своєї теорії цивілізації, де держава забезпечує адміністративно-правову та військову сфери, а церква – просвітницьку та моральну.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Затилук Я. «Спадкоємці», «власники» та «охоронці» киево-руської спадщини в уявленнях мешканців Гетьманщини другої половини XVII століття / Я. Затилук // Український історичний журнал. – 2011. – № 5. – С. 28-44.
2. Жиленко І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / І. В. Жиленко. – Київ: ВІПОЛ, 2002. – 194 с. – Спецвип. 2: Синопис Київський.
3. Когут З. Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України / З. Когут. – Київ: Критика, 2004. – 352 с.
4. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – Київ: Либідь, 1994. – Кн. 3. – 335 с.
5. Мицик Ю. Київський Синопис як підручник з історії Русі-України / Ю. Мицик // Проблеми дидактики історії. – 2010. – Випуск 2. – С. 75-78.
6. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – Київ: Критика, 2006. – 495 с.
7. Тарасов С. В. До питання про роль духовенства в подіях Руїни. Історіографічний аспект проблеми / С. В. Тарасов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія. – 2012. – Вип. 3. – С. 51-57.
8. Шалашна Н. М. Філософська концепція освіченого абсолютизму Феофана Прокоповича в українській та російській культурах першої половини XVIII століття / Н. М. Шалашна // Схід. – 2013. – № 2. – С. 124-128.
9. Шевченко І. Україна між Заходом і Сходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко. – Львів: Інститут історії церкви Львівської Богословської академії, 2001. – 250 с.
10. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ: Критика, 2002. – 416 с.

REFERENCES

1. Zatylyuk, J.V. (2012). «Spadkoiemtsi», «vlasnyky» ta «okhorontsi» kyievo-ruskoi spadshchyny v uiavlenniakh meshkantsiv Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII stolittia [Ancient Russian history at the service of the Kyivan Church hierarchs in the middle – the second half of the XVII century: political rhetoric and the status of the metropolis]. *Ukrainian historical journal*, 6, 40-56 [in Ukrainian].
2. Zhilenko, I.V. (2002). *Synopsys Kyivskyyi. Lavrskyyi almanakh [Kyiv Synopsis. Lavra almanac]*. Kyiv: VIPOL [in Ukrainian].
3. Kohut, Z. (2004). *Korinnia identychnosti: studii z rannomodernoї ta modernoi istorii Ukrainy [The Roots of Identity: Studies on Early Modern and Modern History of Ukraine]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
4. Krizhanivsky, O.P., & Plohiy, S.M. (1994). *Istoriia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini [History of the church and religious thought in Ukraine]*. Book 3rd. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Mytsyk, Yu. (2010). *Kyivskyyi Synopsys yak pidruchnyk z istorii Rusi-Ukrainy [The Kiev Synopsys as the ukrainian history textbook]*. Kamianets-Podilskyyi: KPNU [in Ukrainian].
6. Plohiy, S. (2006). *Nalyvaikova vira: Kozatstvo ta relihiia v rannomodernii Ukraini [Plohiy S. Nalyvaiko's Faith: Cossacks and religion in early modern Ukraine]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
7. Tarasov, S.V. (2012). Do pytannia pro rol dukhovenstva v podiiah Ruiny. Istoriohrafichnyi aspekt problemy [On the question of role of the clergy in the events of Ruin. Historiographical aspect of the problem]. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: History, Political science*, 3, 51-57 [in Ukrainian].
8. Shalashna, N.M. (2013). Filosofska kontsepsiia osvichenoho absoliutyzmu Feofana Prokopovycha v ukrainskii ta rosiiskii kulturakh pershoi polovyny XVIII stolittia [The philosophical concept of Feofan Prokopovych about enlightened absolutism in Ukrainian and Russian cultures first half XVIII century]. *Skhid*, 2, 124-128 [in Ukrainian].
9. Shevchenko, I. (2001). *Ukraina mizh Zakhodom i Skhodom: Narisy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia [Ukraine between East and West. Essays on history of culture until the beginning of XVIII century]*. Lviv: Institute of history of church of Lviv theological academy [in Ukrainian].
10. Yakovenko, N.A. (2002). *Paralelnyi svit: Doslidzhennia z istorii uiavlennia ta idei v Ukraini XVI–XVII st.: monohrafiia [Parallel's World: Research on the history of concepts and ideas in Ukraine XVI–XVII centuries: monograph]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Шалашна Наталія Миколаївна

Кандидат історичних наук, доцент
Донбаський державний педагогічний університет
84116, Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19

Shalashna Natalia

PhD in history, Associate Professor
Donbass State Pedagogical University
19, Generala Batiuka Str., Slovyansk, 84116, Ukraine

Email: n.shalashna@gmail.com Researcher ID: E-1715-2018

Цитування: Шалашна Н. М. Уявлення про державу в «Синописі Київському» 1674 року / Н. М. Шалашна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 90-97.

Citation: Shalashna, N. M. (2018). Uiavlennia pro derzhavu v «Synopsysi Kyivskomu» 1674 roku [Views about the state in the «Kiev Synopsys» 1674]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 90-97.

Стаття надійшла / Article arrived: 14.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 17.09.2018